

MACIEJ GROCHOWSKI

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0002-1230-7005

Jurij Apresjan (1930–2024)

Dnia 12 maja 2024 roku odszedł od nas na zawsze Jurij Dierienikowicz Apresjan, jeden z najwybitniejszych i najbardziej twórczych językoznawców współczesnych, uczony światowego formatu, rusycysta i anglista, teoretyk języka i metodolog lingwistyki, autor kilkunastu monografii i słowników oraz kilkuset artykułów naukowych, publikowanych na całym świecie, twórca moskiewskiej szkoły semantycznej. Członek rzeczywisty Rosyjskiej Akademii Nauk, profesor honorowy Uniwersytetu Moskiewskiego (MGU), laureat prestiżowego Złotego Medalu im. Władi-

mira I. Dala oraz nagrody Fundacji Alexandra von Humboldta, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Klemensa Ochrydzkiego w Sofii, doktor *honoris causa* Uniwersytetu Warszawskiego, członek zagraniczny Narodowej Akademii Nauk Republiki Armenii.

Jurij Apresjan urodził się 2 lutego 1930 roku w Moskwie. W 1953 roku ukończył filologię angielską w Moskiewskim Państwowym Instytucie Pedagogicznym Języków Obcych. Tam też uzyskał w 1958 roku stopień doktora

na podstawie rozprawy o synonimach frazeologicznych we współczesnym języku angielskim. W latach 1960–1972 był zatrudniony na stanowisku młodszego pracownika naukowego w Instytucie Języka Rosyjskiego Akademii Nauk ZSRR, w Zakładzie Lingwistyki Strukturalnej. Prace naukowe Apresjana z tego okresu były poświęcone historii, teorii i metodologii strukturalizmu w językoznawstwie oraz relacjom między składnią a semantyką czasowników we współczesnym języku rosyjskim. To w tym okresie powstały jego dwie znakomite monografie *Idei i metody sovremennoj strukturnoj lingvistiki (Kratkij očerok)* (Moskwa 1966) oraz *Ekspierimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola* (Moskwa 1967). Pierwsza stanowi syntezę klasycznych teorii strukturalistycznych w językoznawstwie światowym, zawiera też przegląd teorii modeli lingwistycznych i typów modeli działalności językowej (analizy i syntezy). Została przełożona na osiem języków i opublikowana w czołowych wydawnictwach międzynarodowych. Wersja polskojęzyczna *Koncepcje i metody współczesnej lingwistyki strukturalnej (zarys problematyki)*, w przekładzie Zygmunta Saloniego, ukazała się w pięć lat po publikacji oryginału (Warszawa: PIW 1971).

Jednym z najistotniejszych celów badań Apresjana już w tamtym okresie (po doktoracie) było opracowanie syntezy semantyki leksykalnej jako dyscypliny teoretycznej na potrzeby leksykografii. Realizując postawione sobie zadanie, opublikował więc kolejną książkę. *Leksičeskaja semantika (sinonimičeskie sredstva jazyka)* została wydana po raz pierwszy w Moskwie w 1974 roku. Jej polski przekład (Zofii Kozłowskiej i Andrzeja Markowskiego) wydał Zakład Narodowy im. Ossolińskich w 1980 roku. Drugie poprawione wydanie rosyjskie stanowi tom pierwszy dzieł wybranych Apresjana, opublikowanych w Moskwie w 1995 roku. W pięć lat później ukazało się również drugie wydanie polskie, przygotowane przez Elżbietę Janus i Zofię Kozłowską (Wrocław: Ossolineum 2000).

Semantyka leksykalna jest podręcznikiem teorii języka i metodologii językoznawstwa, ale także kompendium wiedzy szczegółowej o właściwościach gramatycznych i semantycznych, w tym także o łączliwości, ogromnej liczby jednostek leksykalnych współczesnego języka rosyjskiego. Zawiera przegląd koncepcji współczesnej semantyki (na tle jej historii), charakterystykę języka semantycznego jako narzędzia ustalania reprezentacji znaczeń leksykalnych, przedstawia szczegółową, oryginalną analizę typów polisemii oraz relacji semantycznych między jednostkami (synonimii,

antonimii, konwersji). Dominującą rolę w *Semantyce leksykalnej* odgrywają oryginalne koncepcje szkoły moskiewskiej, w tym model działalności językowej „Sens↔Tekst”, którego Apresjan był współtwórcą. Dlatego też przedstawiając metajęzyk opisu, wiele miejsca poświęcił funkcjom i regułom leksykalnym, a także ich zastosowaniom praktycznym.

Pierwszemu wydaniu *Leksičeskoj semantiki* towarzyszyły niemałe trudności. Pisał o nich sam Apresjan w przedmowie do drugiego rosyjskiego wydania książki. W 1972 roku został zwolniony z pracy w Instytucie Języka Rosyjskiego Akademii Nauk ZSRR z przyczyn politycznych, za udział w protestach w obronie osób więzionych i prześladowanych. Przez kilkanaście lat uczony nie mógł prowadzić normalnej działalności naukowej: odmawiano mu drukowania jego tekstów w radzieckich czasopismach naukowych, usuwano odsyłacze do jego prac w pracach innych autorów, nie pozwalano mu na naukowe wyjazdy zagraniczne, był publicznie krytykowany i wzywany na przesłuchania, szykanowano go na różne sposoby. Dlatego też dopiero w 1983 roku pozwolono mu się habilitować (w Mińsku), w dziewięć lat po opublikowaniu *Leksičeskoj semantiki*. Dopiero w 1991 roku uzyskał tytuł naukowy profesora.

W latach 1972–1985 Jurij Apresjan był zatrudniony w „Informelektro” – instytucie informatycznym Ministerstwa Przemysłu Elektrotechnicznego ZSRR. W tym okresie głównym przedmiotem jego zainteresowań był przykład maszynowy tekstów naukowo-technicznych francusko-rosyjskich i angielsko-rosyjskich oraz lingwistyka komputerowa.

Od 1985 roku Apresjan kierował Laboratorium Lingwistyki Komputerowej w Instytucie Problemów Przekazu Informacji Rosyjskiej Akademii Nauk, a w 1990 roku wrócił do Instytutu Języka Rosyjskiego im. W. W. Winogradova RAN, gdzie utworzył Pracownię Semantyki Teoretycznej, którą kierował i która rozwijała jego koncepcję leksykografii systemowej. Leksykografia systemowa to zdeterminowana teoriami lingwistycznymi i rozwojem lingwistyki komputerowej działalność nastawiona na tworzenie słowników aktywnych, a więc ułatwiających konstruowanie, a nie tylko rozumienie tekstów. Wymaga ona rekonstrukcji tzw. naiwnego obrazu świata, który leży u podstaw sposobów konceptualizacji języków naturalnych (częściowo uniwersalnej, częściowo specyficznej dla poszczególnych języków), co stanowi z kolei istotny punkt wyjścia opisu znaczeń leksykalnych i gramatycznych jednostek językowych, opisu polegającego na stopniowym

rozkładzie znaczeń złożonych – za pomocą specjalnie skonstruowanego do tego celu metajęzyka – na elementy prostsze semantycznie. Budując założenia leksykografii systemowej Apresjan wielokrotnie nawiązywał do koncepcji naturalnego metajęzyka semantycznego Anny Wierzbickiej.

Koncepcja leksykografii systemowej obejmowała badania makrolingwistyczne, zmierzające do wyróżniania typów leksykograficznych oraz mikrolingwistyczne, których celem było tworzenie portretów leksykograficznych, czyli dokładnych opisów poszczególnych znaczeń. Portret był wielowarstwową, z założenia wyczerpującą, charakterystyką wszystkich relevantnych właściwości leksemu, również takich, których nie uwzględniała tradycyjna leksykografia (np. asercji i presupozycji, ram modalnych i referencyjnych). Kompatybilność słownika i gramatyki pod względem zasad i współdziałania należała według Apresjana do najważniejszych cech inherentnych leksykografii systemowej.

Przez ostatnie trzy dekady działalności naukowej Jurij Apresjan wraz z grupą uczniów i współpracowników, językoznawców reprezentujących moskiewską szkołę semantyczną, tworzył i redagował *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka* oraz *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka*, opracowywane na podstawie własnych i Igora A. Mel'čuka teorii leksykologicznych i leksykograficznych. Te monumentalne dzieła, będące ukoronowaniem drogi twórczej Jurija Apresjana, napełniały go dumą.

2 lutego 2020 roku Instytut Języka Rosyjskiego RAN świętował 90-lecie urodzin Jurija Dierienikowicza Apresjana, publikując dedykowany mu dwutomowy zbiór artykułów *Ot semantičeskix kvarkov do vsielennoj v alfavitnom porjadkie. K 90-letiju akademika Jurija Dierienikowicza Apresjana*, zawierający prace kilkudziesięciu językoznawców z wielu krajów świata, w tym z Polski.

Miałem zaszczyt i przyjemność znać Jurija Apresjana osobiście. Poznaliśmy się w Warszawie na początku lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku, ale jego prace towarzyszyły mi przez całe moje życie naukowe. W okresie studiów interesowała mnie semantyka czasownika. Profesor Maria Renata Mayenowa dowiedziawszy się o tym, podsunęła mi świeżo wydaną wówczas, trudno dostępną książkę Apresjana *Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola* (1967). W pracy magisterskiej zawierającej m.in. eksplikacje czasowników ruchu odwoływałem się do jeszcze

nieopublikowanego wtedy w polskim przekładzie artykułu Apresjana *Definiowanie znaczeń leksykalnych jako zagadnienie semantyki teoretycznej*. Z artykułu tego korzystałem, przygotowując wiele następnych prac.

Na początku lat osiemdziesiątych podczas jednego z wykładów na Uniwersytecie Warszawskim (szczegółów już nie odtworzę) Apresjan, mówiąc o semantyce w Polsce, wymienił wydaną właśnie moją książkę *Pojęcie celu. Studia semantyczne* (Ossolineum 1980). Poczuję się zaszczycony i wzruszony. Po tym wykładzie nawiązaliśmy kontakt.

Przez ponad dwie dekady spotykaliśmy się regularnie na posiedzeniach Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. W 2012 roku miałem zaszczyt być jednym z opiniodawców wniosku dla Senatu Uniwersytetu Warszawskiego o nadanie profesorowi Jurijowi Apresjanowi tytułu doktora honoris causa UW. Z kolei w październiku roku akademickiego 2017/2018 profesor Jurij Apresjan (wraz z małżonką, profesor Marinką Głowinską) przyjechał do Torunia na zaproszenie władz ówczesnego Wydziału Filologicznego UMK i wygłosił cykl wykładów otwartych poświęconych rosyjskim czasownikom oraz założeniom opisu leksyki w *Aktywnym słowniku języka rosyjskiego*.

Z wielkim żalem i smutkiem żegnam profesora Jurija Apresjana, wybitnego uczonego, człowieka pełnego pogody ducha, życzliwego dla innych, szlachetnego, niepospolitej skromności, stawiającego sobie wysokie wymagania etyczne. Pozostawił po sobie imponujący, oryginalny dorobek twórczy o trwałej wartości. Wywarł ogromny wpływ na poglądy kilku pokoleń językoznawców w wielu krajach świata.